

Богданова М.М.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

УКРАЇНЬКА ІСТОРИЧНА МАЛА ПРОЗА ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ ЖАНРУ ТА СТИЛЮ

Увагу літературознавців все більше привертають твори, в яких подається художнє моделювання історичних подій і постатей. Звільнення національної свідомості від стереотипів і догм попередньої політичної доби відкриває нові дослідницькі можливості щодо осмислення минулого засобами художнього слова, узагальнення існуючих спостережень над історичною прозою, уведення індивідуальних художніх досягнень письменників у контекст літературознавчих уявлень про українську літературу ХХ століття.

Склалося так, що малим прозовим жанрам присвячено значно менше рецензій, оглядів, колективних праць і монографій порівняно з великими; на художній досвід малих форм посилаються значно менше літературознавців.

Тим часом жанри та жанрові різновиди малої прози становлять безсумнівний інтерес і як історико-літературний, і як ідейно-естетичний компонент і самодостатньо, і в контексті українського письменства ХХ століття.

Критичний аналіз наукової літератури з питань розробки загальних і окремих теоретичних аспектів історичної прози нараховує невелику кількість монографій, дисертацій, збірників, статей. Системні осмислення формотворчих аспектів, жанрової специфіки, типології історичного роману містять дослідження Л. Александрової, С. Андрусів, І. Варфоломєєва, А. Гуляка, М. Ільницького, Ф. Кейди, Г. Ленобля, Р. Мессера, В. Оскоцького, А. Пауткіна, С. Петрова, О. Проценко, Л. Ромашенко, М. Сиротюка, І. Скачкова, М. Слабошпицького, В. Чумака, Н. Чухонцевої. Еволюцію історичної повісті в українській літературі ХІХ – початку ХХ ст. висвітлено в дисертації К. Ганюкової. На твори малої історичної прози М. Горбаня, М. Грушевського, Р. Іваничука, Р. Іванченко, А. Кащенка, Д. Міщенка, Ю. Мушкетика, І. Сенченка, О. Слісаренка, Вал. Шевчука та інших авторів з'являлись рецензії, відгуки, вони розглядалися у літературних оглядах, наукових збірниках тощо. Однак ще й досі не створено праці, яка б систематизувала результати дослідження малих прозових жанрів і жанрових різновидів, виокремила цілісне літературознавче уявлення про особливості їхньої художньої структури, формозмістову єдність, поетикальні засоби.

Метою статті є дослідження художньої структури, типологічної спорідненості і жанрової диференціації, компонентів стилю української історичної малої прози ХХ століття як оригінальних виявів мистецтва слова.

Об'єктом дослідження є історичні твори малої прози Н. Бічуї, Г. Булаха, М. Горбаня, М. Грушевського, М. Дерлиці, О. Єфименко, Р. Іваничука, Р. Іванченко, А. Кащенка, Н. Королеви, М. Лазорського, О. Левицького, Ю. Логвина, А. Лотоцького, С. Майданської, Д. Міщенка, Ю. Мушкетика, І. Сенченка, О. Слісаренка, А. Соломка, В. Чередниченко, М. Чернявського, Вал. Шевчука, праці історіографів О. Апанович, М. Аркаса, Д. Бантиша-Каменського, М. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Костомарова,

І. Крип'якевича, І. Рибалки, О. Субтельного, Д. Яворницького.

Незважаючи на еволюційні зміни, кожен з окремих жанрів зберігає свої конструктивні властивості, хоч має різні ступені їх онааявленості. І. Денисюк наголошує, що співвідносність форм малої прози спричиняє їх структурну впорядкованість і функціональну орієнтованість жанрових різновидів [3].

Українські історичні жанри, маючи гнучку структуру й тематичну спрямованість, утворюють власні різновиди (історичні оповідання, новела, легенда, притча), у яких домінуючим параметром залишається тема, об'єднуючи низку самодостатніх складників жанрової системи.

Історична мала проза становить єдність постійних і змінних елементів. До постійних належать історична тематика і часова дистанція, а змінні елементи пов'язані з особливостями розвитку і завданнями, які стоять на певному етапі перед історичним твором узагалі.

Жанрова генеза малих форм історичної прози – в оповідних творах античної історіографії, хроніках, які велись від особи автора або героя-оповідача та являли собою неідеологізовані перекази.

Жанрові витoki оповідання в ранній період українського письменства дослідники вбачають у становленні руської агіографії в другій половині XI століття [6, 9].

Першою збіркою новел в українській літературі став “Києво-Печерський патерик”. Його твори вбирали жанрово-стильові особливості життя, тобто біографії того чи іншого ченця, і легенди – історичного жанру, в якому домінують фантастичні, часом цілком казкові колізії і мотиви, що видаються за реальні [11, 143].

Дослідниця української белетристики в давній українській літературі Г. Павленко дійшла висновку, що в житіях і літописах XVII – початку XVIII століть середньовічне прагнення правдивості історичної розповіді поступово втрачає силу, відступаючи перед наростаючим усвідомленням “дозволеності художнього вимислу” [7, 115]. За спостереженням Д. Чижевського, літературно опрацьованими творами є козацькі літописи Самовидця, Григорія Граб'янки та Самійла Величка [8, 289]. Історико-синтетичним твором є “Історія русів”, що подає картину розвитку України від найдавніших часів до другої половини XVIII століття.

Вал. Шевчук зауважив, що романтики ретельно вивчали літописи, історичні документи і на цій основі творили романтичне історичне оповідання або нарис, та проілюстрував цю тезу переліком творів, серед яких – “Телепень” Є. Гребінки, “Гаркуша” Г. Квітки-Основ'яненка, “Січові гості”, “Мартин Гак” П. Куліша [9, 11–12]. Поетику саме історичного оповідання (з нахилом до героїзації, лєгєндаризації з етнографічною орнаментикою, ідеалізацією) засвоювали письменники середини XIX століття, які в описах сучасного їм життя вже стали реалістами, але історію ще бачили через “романтичні окуляри”, тому їхні історичні твори мали жанрові форми легенди, переказу, навіть казки (“Невільничка”, “Кармелюк” Марка Вовчка, “Шкворин рід” С. Носа, “Голка”, “Матусине благословення”, “Марко Проклятий” О. Стороженка тощо) [9, 11–12].

І. Бабенко доводить, що українські белетристи в другій половині XIX століття збагачували варіантні прикмети як історичного романтичного оповідання (С. Воробкевич, І. Нечуй-Левицький, Ю. Федькович), так і реалістичного (С. Бердяєв,

О. Левицький, О. Стороженко, М. Уманець, І. Франко) [2, 9–12].

Відбувалося становлення й нового типу історичного оповідання, яке Вал. Шевчук називає історично-тенденційним. Його зразки витворили Т. Зіньківський (“Кудюю йти?”), Д. Мордовець (“Ні собі, ні людям”), Л. Старицька-Черняхівська (“Мрія”). На їх прикладі доведено, що допустимими є відмова від документалізму й використання вигаданого сюжету і вигаданих персонажів [9, 12].

Корінне питання співвідношень “реалії – домисел, вимисел” набувало більшої гостроти, виходячи з інтерпретаційно-літературної доцільності. Основною прикметою малої історичної прози є наявність історії (документ, дослідження), історичних подій і постатей, достовірність викладу матеріалу і різною мірою використання та інтерпретації вимислу, домислу в їх осмисленні.

Порівняльно-історичний аналіз виявляє як особливості окремих художніх текстів, так і подібні генологічні риси, типологічні подібності. Він підтверджує традиції історичної легенди Н. Королевої (“Старокиївські легенди”), Р. Іванченко (“На горі Перуновій”), Ю. Логвина (“Крилаті майстри”), сюжетних і композиційних варіацій, імпровізацій оповіді, індивідуально-авторських здобутків.

На основі документальних оповідань чи фактів, часто літописних (“Повісті минулих літ”), створив свій цикл “Київські фрески” С. Плачинда. Винахідливо, новаторськи белетризує М. Обачний (“Отрок”) оповідь “Галицько-Волинського літопису” про євшан-зілля, використовуючи поетику народних дум, Вал. Шевчук в оповіданні “Дерево пам’яті” художньо збагачує розповідь “Західно-руського літопису”, в оповіданні “Вояк” – літопису С. Величка, в оповіданні “Кров на снігу” – літопису Густинського монастиря. Традиції історико-документального художнього нарису, започатковані О. Левицьким, продовжили М. Горбань, Р. Іванченко у збірках “Слово і діло государеве” та “Орли клетотали про волю”.

Зразки історико-популяризаційних оповідань створив А. Кащенко (“Оповідання про славне Військо Запорозьке низове”, “Великий Луг Запорозький”, “Над Кодацьким порогом”, “Гетьман Сагайдачний”, “Кость Гордієнко-Головко – останній лицар Запорожжя”), О. Островський (“Руйнування Чортомлицької Січі”).

Талановитими, мистецьки самобутніми були історичні твори письменників, які покинули рідний край, не сприймаючи нового ладу, нових політичних орієнтирів і продовжували свій творчий шлях на еміграції. Ю. Косач розкрив сторінки української історії у творах “Вечір у Розумовського” (про стосунки між російським посланцем у Відні, сином останнього гетьмана України К. Розумовського, і Людвігом ван Бетховеном), “Сонце в Чигирині” (про декабристів в Україні, серед яких були Косачі й Драгоманови), “Глухівська пані” (про Настю Скоропадську, дружину гетьмана І. Скоропадського). Л. Мосендз створив високомистецькі історичні оповідання з тем рідної й інонаціональної історії (книга “Помста”).

Філософське осмислення історії спонукає авторів до пошуків нових форм і прийомів – включення до традиційного, реалістичного типу оповіді різних елементів умовності, міфу, притчі, символіки, фантастики, казки, гротеску. Засвоюючи жанрові традиції і трансформуючи досвід попередніх майстрів історичної малої прози, сучасні автори (Р. Іваничук, Р. Іванченко, Ю. Мушкетик, С. Плачинда, Ю. Хорунжий, Вал. Шевчук) майстерно використовують сюжетотворчі можливості хронотопу, техніку його мистецької реалізації. Активне використання засобів ретроспективи (спогадів,

роздумів, авторських відступів) дозволяє розширити рамки творів, показати характери не статично, а в процесі їх формування.

Через співвідношення між документом і вимислом та домислом можна встановити класифікацію жанрових різновидів. Різні “пропорції” та “дозы” цих інгредієнтів творять різні жанрові модифікації (різновиди). Слід зазначити, що в розмежуванні понять “домислу” і “вимислу” немає єдності науковців: виокремилось кілька підходів, що суттєво різняться між собою – від повного заперечення права на існування одного терміна за рахунок утвердження іншого (В. Лесин, І. Мотяшов) до визнання їх тотожності й паралельного синонімічного вживання (Р. Гром’як, Ю. Ковалів). У визначених С. Андрусів жанрових групах історичних творів приймаємо найголовнішу характеристику – тип вигадки та узагальнення: романтичний, конкретно-реалістичний і образно-нарисовий [1, 98]. Опора на класифікацію попередників, виявлення внутрішньої структури й елементів системи образів, функцій і типів сюжетів та складників зовнішньої форми (лексичних засобів, тропів) дозволили виділити основні модифікації історичної малої прози.

Вимоги й можливості біографічного оповідання обмежують автора, регламентують його творчу свободу, диктуючи необхідність “звірятися” з документами. Біографічні оповідання М. Грушевського “Неробочий Грицько Кривий”, М. Лазорського “Руїна”, “Нічний гінець”, О. Левицького “Нехворощанський сотник”, Ю. Мушкетика “Смерть Сократа”, І. Сенченка “Діоген”, зокрема оповідання про митців Р. Іваничука “Василь Васильович”, Д. Міщенко “Доля поета”, М. Чернявського “Напередодні”, В. Чередниченко “Останній лист” насичені портретами, правдивістю інтерпретацій, пізнанням епохи через конкретні постаті.

Автори відтворювального оповідання М. Горбань “Донощикові перший кнут”, Р. Іванченко “Останній кошовий Січі Запорозької”, А. Лотоцький “Тоді, як галич на Галич налітала...”, О. Левицький “Єзуїтська преподобиця” за допомогою сотень найвірогідніших деталей, чіткої часопросторової обсервації моделюють картини справжнього історичного буття.

Автори популяризаційного оповідання старанно вивчаючи й відбираючи документальні матеріали про історичні реалії під певним кутом зору, звертаючись до постатей бунтарів, протестантів, борців, популярно інтерпретують живий у віках потяг до волелюбних ідей, аксіологічно-дидактичний заклик шанувати тих, хто часто ціною крові відстоював їх. Так, оповідання А. Кащенко “Над Кодацьким порогом” багатьма рисами (головний персонаж – реальна особа, хронологічна послідовність подій, інформативна оглядова оповідь, фактографічність) наближається до історико-біографічного нарису. Оповідання О. Єфименко “Татарські напади” містить розлогу народознавчу й етнопсихологічну характеристику життя України та Польщі під час загарбницьких нападів татар-хижаків.

В історичних легендах домінують поєднання матеріального й містичного, факту й вимислу, а незвичайні ситуації, умовні зображення, чудодійні перетворення стилізовані під реальні. Твори Р. Іванченко “На горі Перуновій”, Н. Королевої “Скитський скарб”, “Явлена вода”, “Стугна”, Ю. Логвина “Криллаті майстри”, “Три помилки старого” значно розширюють зображальний діапазон історичної малої прози, структурні елементи сюжетно-образної системи.

Історичнам новелам Н. Бічуї “Буєсть Митусина”, Ю. Косача “Вечір у

Розумовського”, О. Слісаренка “Ігумен і князь”, Вал. Шевчука “Постріл” властиві художнє моделювання незвичайної події з несподіваним фіналом, перевага внутрішніх дій (настроїв, переживань, психічних реакцій) над зовнішніми (поведінка, вчинки персонажів), сюжетно-часові згущення колізій, рефлексивно-асоціативна структура оповіді, збільшення питомої ваги фантастики, конденсування експресивності текстів.

Жанрова форма історичної притчі стає універсальним засобом зосередженості на певній дидактичній ідеї, передання глибинної мудрості, мотивації етичного вибору й орієнтуру, морального самовдосконалення особистості. Твори А. Лотоцького “Михайло-семиліток”, Ю. Логвина “Про діяння Гільгамеша”, Вал. Шевчука “Панна сотниківна”, “Сота відьма” психологічно запрограмовані на осмислення читачами своїх вчинків, на самозаглиблення й самоаналіз. В історичних притчах актуалізовані міфологічні мотиви, конкретизовані символічні образи, що гальмувались в історичній прозі радянського періоду, а наприкінці ХХ століття відкрили нові багатства художньої інтерпретації.

Урахування діалектики індивідуального та загального дало змогу виявити як особливості окремих художніх текстів, так і подібні риси, типологічні паралелі, здійснити систематизацію стильових рис. Застосування системного підходу дало змогу інтегрувати аналіз результативних художніх пошуків, структурних елементів, специфічних ознак стилю твору, бачення переходів від логіко-аналітичного способу викладу художнього матеріалу до навантаженості асоціативно-символічних сполук, лірико-суб’єктивного художнього мислення.

Вірогідність деталізації історичної конкретики в реалістичних картинах, нарисовий стиль оповідань початку ХХ століття О. Левицького (“Пан Сенюта”, “Єзуїтська преподобиця”, “Український шляхтич Прокіп Верещака і його пригоди під час Хмельниччини”, “Нехворощанський сотник”, “Дяки-пиворізи”) збагатились ширшою “грою” художніх форм, більшою увагою до моральної сутності людини, винахідливим групуванням персонажів, строкатістю сюжетних колізій епічно-об’єктивної оповіді творів М. Грушевського (“Ясновельможний сват”, “Неробочий Грицько Кривий”), розмовними інтонаціями, емоційною наснаженістю, оцінковістю (вказівками на позитивне чи негативне ставлення до описуваних подій у цілому чи до їх окремих елементів), нюансуванням суб’єктивного сприйняття факту, нараційної манери М. Горбана (збірка “Слово й діло государеве”).

Сучасні зразки документально-белетристичних оповідань позначені прагненням письменників до протиставлень хронологічних локативів, ретроспекцій, деталізації часових зіставлень, включення документальних свідчень і творчої інтерпретації їх, що красномовно засвідчує оповідання Р. Іванченко “Останній кошовий Січі Запорозької”.

Н. Королева у творах “Стугна”, “Явлена вода” поєднала знання історичних джерел із поетикою фольклорного героїчного епосу, ліризовані ситуації з драматизованими, з міфопоетичними елементами.

Новаторською стилетворчою домінантою історичних новел і притч стали винахідливі переходи від локального історизму до макроісторичних масштабів, коли постать вітчизняної історії сприймається як вічний образ.

Словесна творчість авторів історичних творів малої форми, їхнє індивідуально-художнє мислення й моделювання зумовлені особливостями національної мови, художньо-образними й семантико-асоціативними традиціями української історичної

прози.

Характерними ознаками масиву аналізованих творів стали поліфункціональність семантичної місткості слова, різноманітність модифікацій словоформ, продуктивність і ефективність лексичних засобів.

В історичних творах малої форми органічними складниками лексики є *традиційно опоетизовані слова-назви*: “козак”, “орел”, “степ”, “луг”, “дуб”, “явір”, “воля”, “доля”. Набувши внутрішньої експресивності, вони стали опорними елементами лексико-семантичних комплексів.

Конкретику локальних і панорамних історичних подій, потенційну неординарність художніх картин, багатоплановість художньої інформації та експресивності транслюють *топоніми* – назви об'єднаних земель, міст, їх частин і районів. У топонімі, як правило, закодована багатопланова інформація, бо з ним пов'язані певні асоціації, підсилення відчуттів середовища, національного колориту. Це назви об'єднаних земель – Лівобережна Україна, Правобережна Україна, Запорожжя, Слобожанщина, Полісся, Волинь; міст – Київ, Москва, Варшава, Париж, Берлін, Батурин.

Набуттю лексемами живих барв і відтінків, семантико-парадигматичних зв'язків сприяло вживання *військових номенів, військових термінів*: дружина, орда, вершники, списи, мечі, комендант, полковник та ін.

Функціонально-семантичній реалізації моделювання ознак часу, набуттю найтонших інтерпретаційних відтінків слугують *архаїзми*, що їх вмонтовували письменники в художні тексти. Серед них – “брашно” (продукти), “буєсть” (відвага, безстрашність), “вапи” (фарби), “втуні” (марно), “коромола” (крамола), “мніх” (чернець), “паче” (більше), “позір” (увага), “скудельник” (гончар), “тула” (шуба), “хосен” (користь) та ін.

Урізноманітнюють виражально-зображальні форми, відтворюють колорит інтерпретованої доби, утримують у свідомості слово представником часу *історизми*. Серед них – “бояри”, “віче”, “вотчина”, “гетьман”, “князь”, “куни” (гроші в Київській Русі), “купці”, “лакей”, “лук”, “маєток”, “меч”, “панцир”, “пергамени”, “ремісник”, “смерд”, “холоп”, “цар”, “челядь” та ін.

Діалектизми збагачують художні тонкощі творів, служать засобами характеристики й самохарактеристики персонажів. Наприклад, в оповіданні “Нічний гінець” М. Лазорського про головного персонажа так судять і оцінюють його земляки: “– Не візьму в *тямок*, відкіль він так розбагатів?”, “*приподобався* московському цареві” [4, 2, с. 230]. Уведення діалектизму на своє чільне місце у складних контекстуальних зв'язках, відповідно до семантики цілого тексту – це вияв лексичного чуття письменника. Наприклад, історичне оповідання з життя волинського панства “Пашквіль” О. Левицького вмотивовано насичене місцевими говірковими словами: “гендлярі” (торгівці), “рахуби” (рахункові справи), “фільварки” (господарчі будівлі маєтку), “клямця” (брехун), “потварник” (наклепник), “модли” (молитви), “вшетечность” (розпуста), “банітувати” (осуджувати) [4, 4, с. 61–88].

Органічно прив'язували твори до певного мовно-етнографічного ареалу, сприяли набуттю додаткових смислових і екзотичних відтінків характеристики й самохарактеристики персонажів *говіркові елементи*, насиченість якими залежить як від зображуваного топосу (місцевості, регіону), так і від авторського стилю. Наприклад,

Вал. Шевчук в історичній новелі “Мандрівка в гори”, відтворюючи події з життя письменника Ю. Федьковича в його рідній Буковині, майстерно вмонтовує говіркові поклади народної лексики: “могутні *п’ястуки* лежать бездільно на білій глянцевої поверхні столу” [10, 481], “Осип глянув на нього *зизом*” та ін [10, 2, с. 194].

Орнаментальнішими, різнобарвнішими роблять тексти *іншомовні слова*, які найчастіше мають логічну й ситуативну вмотивованість. Аналіз *російських слів і словосполучень* з погляду їх семантико-стилістичної функції показує, що ці лексичні компоненти органічно введені до мовної тканини творів, стилістично виправдані та вмотивовані ідейно-тематичним змістом. Досить часто грубі, лайливі російські слова вжиті для характеристики персонажів і покликані збудити обурення та гнів. Наприклад, у творі Ю. Хорунжого “Інfern у саду Гесперід” є епізоди перебування української письменниці Людмили Старицької-Черняхівської у камері в’язниці. Її сусідки, починаючи гру в карти, просять: “– Мадам, пазвольте вас *падвінуть*” [4, 4, с. 348]. Їх лексика за своєю стильовою приналежністю органічно відображає російське розмовне мовлення. По-друге, це буває засобом сатиричної характеристики. У цьому ж оповіданні образ слідчого змальований через його мову, через звинувачення на допитах: “– *Ітак, ви продовжаєте утвєрждать о своєй непричастности к есвеу? Ілі передумалі?*”, “– *Ми ішчо будєм посмотреть ...*” [4, 4, с. 353]. В історичній новелі С. Майданської “По той бік студеного плину” є епізод нищення українців військом Петра Першого після поразки повстання І. Мазепи: “– *Мы вам покажем, ... твая мать, Украину, мы вам... дадим гетманов!*” [4, 4, с. 132].

Про взаємодію української та польської мов, збагачення експресивного поля творів свідчать *полонізми*. Оповідання О. Левицького “Єзуїтська преподобиця” перенасичено цитуванням польських документів, що засвідчують “*гонор*” (честь) католиків, прагнення “*завдати шваби*” (образи).

Ще сильніше захопився цитуванням Ю. Косач в історичній новелі “Вечір у Розумовського”. Описані у творі події, що відбувались у Відні наприкінці XVIII століття, не тільки збагачені *німецькими* термінами “бургтеатр” (міський театр), “лянд” (охоронець), “ексцеленція” (превосходительство), *французькими* словосполученнями “*balance politique*” (політичний баланс), “*L’heure de la reminiscence*” (година споминів), а й мають цитати з листів, діалоги французькою мовою [5].

Оскільки лексика відображає явище історичної минувшини через свідомість, яка перебуває у постійному розвитку, то й змінюється і саме лексичне відображення. Найпоказовішими щодо цього є лексичні новоутворення, *неологізми*, авторами яких стали самі письменники. Найчастіше зустрічаються неологізми – синоніми звичайних слів у історичних легендах, притчах і новелах про митців минулого: “*чудувались люди*”, “сонце *блимкотіло* в світлих, аж прозорих очах”, “*волосся золотавилось*” (Н. Бічужа “Сотворіння тайни”), “говорив із *несхованим запалом*”, “Бетховен *споважнів* і зі справжнім невдоволенням пожалівся на тишу”, “*хвиля пробуркання* кривавих найнижчих інстинктів (Ю. Косач “Вечір у Розумовського”).

Образно-асоціативну сутність художнього слова, ефективність її творення, об’єктивно-творчу здатність письменників до оригінальності зображально-виражальних засобів засвідчують *тропи* – епітети, порівняння, метафори, їх численні модифікації. Наприклад, навколо слова “море” в історичній новелі Вал. Шевчука “Постріл” функціонує 12 епітетів, які залежать від настрою головного персонажа –

письменника А. Метлинського: якщо при першому погляді Чорне море йому бачилося як “зеленкувато-перламутрове”, потім це був “зеленкувато-блакитний розлив”, “живий і привабливий”, то в іншому епізоді воно вже “глухе й буденне” не гомоніло до нього й не вабило, ще пізніше було воно “фосфорично осяяне, мерехке, повне німого руху й трепету, барвистих магнетичних переливів”, у фіналі твору тіло Метлинського “землею ставало, а душа – незрівнянним оцим морем” [10, 491–519].

Українська література ХХ століття репрезентує малу історичну прозу як динамічну структуру з розгалуженою системою жанрових модифікацій: біографічне оповідання, документально-белетристичне оповідання з підвидами – “відтворювальне” і популяризаційне, історична легенда, історична новела, історична притча.

Еволюція біографічного оповідання засвідчує розвиток важливих його особливостей – інформації про життя історичної особи, наявності її індивідуальних рис, вдачі, темпераменту, моделювання побутового й суспільного оточення, історичного фону, розкриття спадкоємності тих ідей, носіями яких були зображувані постаті, реакції особистості на життєві явища, важливі події. На прикладі оповідань М. Грушевського “Неробочий Грицько Кривий”, М. Лазорського “Руїна”, “Нічний гінець”, О. Левицького “Нехворощанський сотник”, Ю. Мушкетика “Смерть Сократа”, І. Сенченка “Діоген” показано, що на діалектику об’єктивного й суб’єктивного в образному втіленні письменником певного погляду на історичних осіб і події суттєво впливали особистісний фактор, світобачення, життєвий досвід автора й духовність суспільства. Специфічними ознаками біографічних оповідань виявились лаконізм, портретність, моделювання історії в людській долі, реконструкція етапів духовного шляху особистості. Внутрішня структура творів позначається все більшим психологізмом, спробою осмислити такі категорії, як добро і зло, злочин і кара, гріх і спокута, вірність і зрада, особистість і маса, а також драматичною насиченістю, ретроспективністю.

В оповіданнях про митців на прикладі творів Р. Іваничука “Василь Васильович”, Д. Міщенко “Доля поета”, М. Чернявського “Напередодні”, В. Чередниченко “Останній лист” висвітлені особливості художнього моделювання духовного світу, ціннісних орієнтацій, класових підходів та їх подолання, активізації процесу повернення історичної пам’яті.

Документально-белетристичне оповідання має два різновиди. Перший із них – “відтворювальне” оповідання (Вал. Шевчук), автори якого прагнуть донести до читача неприкрашену, вивірену історичну правду. На прикладі творів “справдешнього класика” цього різновиду М. Горбаня “Донощикові перший кнут”, а також Р. Іванченко “Останній кошовий Січі Запорозької”, А. Лотоцького “Тоді, як галич на Галич налітала...”, О. Левицького “Єзуїтська преподобиця” показано, як індивідуальні риси історичних осіб збагачені моделюванням їхніх душевних станів, фактографічна описовість підсилена драматизацією оповіді. Другий різновид – популяризаційне оповідання – інтерпретує етнічні й соціальні складники життя українців, їх мужність у національно-визвольній боротьбі, що засвідчують твори О. Єфименко “Татарські напади”, А. Кащенко “Над Кодацьким порогом”, в яких здійснено конструктивні переходи від локальності до панорамності, змішано часові пласти, переплетено голоси розповідача і персонажів, нюансовано емоції персонажів, інтенсифіковано діалогізацію.

Дидактичним спрямуванням сюжету, поєднанням героїчних рис персонажів з їх ідеалізацією, розмаїттям засобів художньої умовності позначено збереження традицій одного з найдавніших жанрів малої історичної прози – історичної легенди, що засвідчують твори Р. Іванченко “На горі Перуновій”, Н. Королевої “Скитський скарб”, “Стугна”, “Явлена вода”, Ю. Логвина “Три помилки старого”, “Крилаті майстри”.

Історичні новели Н. Бічуї “Буєсть Митусина”, Ю. Косача “Вечір у Розумовського”, О. Слісаренка “Ігумен і князь”, Вал. Шевчука “Постріл” концентрують драматичну дію на провідному мотиві, конфлікті, інтенсифікують процеси внутрішнього життя особистості, передають їх перебіг у сюжетно-часовому згущенні, в нюансуванні стану душі, імпульсів, переживань і думок.

Жанрова форма історичної притчі стає універсальним засобом зосередженості на певній дидактичній ідеї, передання глибинної мудрості. Твори А. Лотоцького “Михайло-семиліток”, Ю. Логвина “Про діяння Гільгамеша”, Вал. Шевчука “Панна сотниківна”, “Сота відьма” містять психологічні натяки, аналогії, “підключають” до конкретної історичної ситуації людський досвід, загальну ідею.

В історичних творах малої прози активно використані внутрішній монолог, невласне пряма мова, зміна оповідача, потік свідомості. Посилено психологізуючі функції портретів, пейзажів, вагомішою стала роль психологічно насаженої деталі.

Продуктивному урізноманітненню зображально-виражальних планів та ефектів слугують лексичні засоби, в яких виявляється рівень освіченості, виховання, інтелекту, особливості характерів персонажів, уміння авторів викликати багаті смислові асоціації, в яких зливаються давнє й сучасне, реалізуються потужна експресивна енергетика, семантичні нюанси.

Багатоплановість художньої інформації та експресії засвідчують антропоніми реальних історичних осіб, топоніми, військові терміни, архаїзми та історизми, говіркові елементи, діалектизми, іншомовні слова, неологізми.

Творчу майстерність письменників, їхню оригінальність семантичних перенесень засвідчують тропи – епітети, порівняння, метафори, їх численні модифікації, що помножують художню виразність як окремих творів, так і всієї малої історичної прози.

Література

1. Александрова Л. Советский исторический роман и вопросы историзма. – К.: Изд-во Киевского университета, 1971. – 156 с.
2. Бабенко І. Жанрова диференціація і поетика українського історичного оповідання ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: – 10.01.01. Дніпр. нац. ун-т, – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
3. Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ – початку ХХ століття. – Львів: Академічний Експрес, 1999. – 280 с.
4. Дерево пам'яті: У 4-х випусках. – К.: Веселка, 1990–1995. – Вип. 1. – 607 с. – Вип. 2. – 557 с. – Вип. 3. – 511 с. – Вип. 4. – 396 с.
5. Косач Ю. Проза про життя інших: тексти, інтерпретації, коментарі / Упоряд. В. Агеєва. – К.: Факт, 2003. – 352 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р., Ковалів Ю., Теремко В. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
7. Павленко Г. Становлення історичної белетристики в давній українській літературі. – К.: Наукова думка, 1984. – 186 с.

8. Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. – Тернопіль: Феміна, 1994. – 480 с.
9. Шевчук В. Муза роксоланська // Вітчизна. – 1997. – №3–4. – С. 125–147.
10. Шевчук В. У світі українського історичного оповідання // Дерево пам'яті: У 4-х кн. – Кн. 1. – К.: Веселка, 1990. – С. 5–16.
11. Шевчук В. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1989. – 526 с.

Анотація

У статті досліджуються жанрово-стильові особливості української історичної малої прози ХХ століття у світлі сучасних концепцій розвитку жанру. Встановлено єдність сукупності історичної малої прози в її жанровій еволюції, диференціації, збагаченні зображально-виражальних засобів, самобутності творчої індивідуальності авторів.

Ключові слова: історизм, мала історична проза, жанр, художній домисел і вимисел, персонаж, диференціація.

Анотация

В статье исследуются жанрово-стилистические особенности исторической малой прозы ХХ столетия в контексте современных концепций развития жанра.

Ключевые слова: историзм, малая историческая проза, жанр, художественный домисел и вымысел, персонаж, дифференциация.

Summary

The article is devoted to the investigation of genre-style peculiarities of Ukrainian historical small prose of the XX century in the context of modern conceptions of genre's development.

Keywords: historical methods, historical small prose, genre, artistic fiction and fantasy, personage, differentiation.